

devle Şerîf geçti. Fakat Ebû'l-Meâlî ile aralarında anlaşmazlık çıktı. Halep'i de ele geçirmek maksadıyla isyan eden Ebû Firâs sonunda yenik düştü. 2 Cemâziyilevel 357'de (4 Nisan 968), başka bir rivayete göre de 8 Rebûlâhîr 357'de (12 Mart 968) Ebû'l-Meâlî Sa'düddeve'nin ordu kumandanlarından Kargaveyh (veya Kargûye) tarafından Humus civarında-ki Serîr dağında öldürüldü.

Ebû Firâs büyük âlimlerin, meşhur şair ve kâtiplerin yaşadığı bir devirde, Seyfûddeve gibi ilim ve sanat hâmisî bir emîrin saray muhitinde yetişmiştir. Şiirleri kolay anlaşılabilir bir şair ve özellikle Seyfûddeve'ye yazdığı mektuplarında görüldüğü kadarıyla üslûp sahibi bir nersir ustasıdır. Onun şiirinin tabii muhiti öncelikle Halep sarayıdır. İlk şiirleri, ailesinin asaletini ve savaşlarda gösterdiği başarıları görkemli bir şekilde anlattığı, bizzat kendini ve hâmisî Seyfûddeve'yi övdüğü klasik türdeki kasidelerden ibarettir. Bunlar arasında, bilhassa Hamdânî hânedanının tarihini hikâyeye eden ve Margoliouth tarafından sunî tarzda bir destan (epope) olarak değerlendirilen 225 beyitlik "Râiyye"si ile Şam ekolünün bir mensubu olmasına rağmen bir dereceye kadar Bağdat ekolünün de özelliklerini yansıtan dostluk ve aşk temalı bazı şiirleri zikredilebilir. Şair olarak kasidelerinde genellikle sade, samimi ve açık bir ifade kullanmıştır. Bu özelliğiyle şiiri, Seyfûddeve'nin sarayında başlıca rakibi olan şair Mütenebbî'nin edebî sanatlarla örülü, inceliklerle işlenmiş şiirleri yanında pek sade kalmakla beraber üslûbu çağdaşı birçok şairinkinden farklı değildir. Kısa şiirleri, basit konuları ele alan ve fazla orijinalliği olmayan manzumelerdir. Büyük bir cesaretle Abbâsîler'i hicvedip Ehl-i beyt'i övdüğü kasideleri, siyasî olayları konu alan şiirlere güzel bir örnek teşkil eder. Hikmetli sözlerle öğütler ihtiva eden beyitleri ayrıca zikre değer. Belki de bu sebeple Sâhib b. Abbâd, İmru'ülkays ve Ebû Firâs'ı kastederek, "Şiir bir melikle başladı, bir başka melikle sona erdi" demiştir.

Ebû Firâs'ın asıl şöhreti, Bizans'taki esareti sırasında kaleme aldığı ve onun âdeta günü gününe tutulmuş hâtıraları mahiyetindeki şiirlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden "Rûmiyyât"ından gelir. Bu şiirlerinde bir esirin vatanına, ailesine, dostlarına ve hürriyete duyduğu özlemi müessir ifadelerle dile getirir.

Kaynaklarda şairin ölümünden önce bizzat kendisi tarafından elden geçirildiği kaydedilen divanını, vefatından kısa bir süre sonra ve çoğu ondan nakledilen şerhlerle birlikte hocası İbn Hâleveyh derlemiştir. Bu divan ilk defa Beyrut'ta basılmış (1873), Nahle Kalfât tarafından şerhedilerek yapılan hatalı ve noksan neşirlerinden sonra (Beyrut 1900, 1910) Sâmî ed-Dehhân eseri tahkik ederek üç cilt halinde mükemmel bir bibliyografya ile birlikte yayımlamıştır (Beyrut 1944).

Ebû Firâs'ın hayatı ve edebî şahsiyeti üzerinde müstakil birçok çalışma yapılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: Ali Cârîm, *Fârisü Benî Hamdân* (Kahire 1945); Muhsin el-Emin, *Ebû Firâs el-Hamdânî* (Dimaşk 1945); Nu'mân Mâhir el-Ken'ânî, *Şâ'iriyetü Ebî Firâs* (Bağdad 1947); Ahmed Ahmed el-Bede'î, *Şâ'iru Benî Hamdân* (Kahire 1952); Ömer Ferrûh, *Ebû Firâs Fârisü Benî Hamdân* (Beyrut 1373/1954); Ahmed Ebû Hakka, *Ebû Firâs el-Hamdânî* (Beyrut 1960); Abdülcelîl Hasan Abdülmehdî, *Ebû Firâs el-Hamdânî: Hayâtühû ve şî'ruhû* (Amman 1981); Muhammed Ârif Mahmûd Hüseyin, *Anâsırü'l-ibdâ' i'l-fennî fi Râ'iyeti Ebî Firâs* (Kahire 1988). Ayrıca muhtelif kasideleri W. Ahlwardt, Friedrich Rückert, Rudolf Dvorák, Oskar Rescher gibi şarkiyatçılar tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Firâs, *Divân* (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Beyrut 1944, nâşirin mukaddimesi, I, 17-25; Tenûhî, *Nişvârü'l-muḥâḍara* (nşr. Abbûd eş-Şâlecî), Kahire 1391-93/1971-73, I, 225-227; Seâlibî, *Yettimetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1375/1956, I, 48-103; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 68-71; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Beyrut 1385-86/1965-66, VIII, 545, 574, 588; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 58-64; Zehebî, *A'âmü'n-nübelâ'*, XVI, 196-197; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 261-265; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 19-20; Butrus el-Bustânî, *Üdebâ'ü'l-'Arab*, Beyrut 1979, II, 363-376; Serkîs, *Mu'cem*, I, 336-337; Sâmî el-Keyyâlî, *Seyfûddeve ve 'aşrû'l-Hamdâniyyîn*, Halep 1939, s. 192-230; Brockelmann, *GAL*, I, 88-89; *Suppl.*, I, 142-144; a.mlf., "Ebû Firâs", *IA*, IV, 17; Sezgin, *GAS*, II, 480-483; C. Zeydân, *Âdâb*, II, 559-561; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, VI, 707-712; Abdülvehhâb es-Sâbüni, *Şu'arâ' ve devâvîn*, Beyrut 1978, s. 203-205; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 495-500; A'yânü's-Şî'a, IV, 307-365; Hannâ el-Fâhûfî, *el-Mücezz fi'l-edebî'l-'Arabî ve târîhih*, Beyrut 1985, II, 432-451; H. A. R. Gibb, "Abû Firâs al-Hamdânî", *EL* (İng.), I, 119-120.



MUSTAFA KILIÇLI

EBÜ FÜKEYHE

(أبو فكيهة)

Ebû Fûkeyhe Yesâr el-Ezdî
(ö. 2/624'ten önce)

İlk müslümanlardan.

Yemen'in Ezd kabilesine mensup olduğu rivayet edilir. Adını Eflah diye zikredenler de vardır. Mekke'de ilk müslüman olanlardan biri olan Ebû Fûkeyhe, Kureys'in ileri gelenlerinden Safvân b. Ümeyye'nin veya Abdüddâroğulları'nın kölesiydi.

Kur'an-ı Kerim'de "müstaz'afûn" olarak nitelendirilen (en-Nisâ 4/75) ve Kureysli müşriklerce ağır işkencelere mâruz bırakılan Bilâl-i Habeşî, Ammâr b. Yâsir, Âmir b. Fûheyre gibi kimsesiz, ezilmiş müslümanlar grubuna dahildi. İbn Sa'd'ın kaydettiğine göre bunların Mekke'de yakınları bulunmadığı gibi koruyucuları da yoktu. Efendisi olan Abdüddâroğulları Ebû Fûkeyhe'ye elbiselerini giydirdi, ayaklarını zincirle bağlar, öğle sıcakında yüzü koyun kızgın kumlara yatırır, sırtına ağır taşlar koyarak kindinden dönmesi için işkenceye tâbi tutarlardı. Uzun yıllar bu işkencelere katlanan Ebû Fûkeyhe ölmek üzere iken Hz. Ebû Bekir tarafından satın alınarak âzat edildi. Daha sonra Habeşistan'a hicret eden ikinci kafiye ile birlikte o da Habeşistan'a gitti. Oradan dönen ilk kafiyelele de Medine'ye hicret etti.

İslâm dininin yayılmasında büyük emeği geçen Ebû Fûkeyhe işkenceler yüzünden iyice yıprandığı için çok yaşamadı, hicretin ilk senesinde Bedir Gazvesi'nden önce vefat etti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, III, 248; IV, 123; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 666; IV, 156-157; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 517; VI, 248; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 667; IV, 156; Köksal, *İslâm Tarihî* (Mekke), III, 123.



ALİ YARDIM

EBÜ GÂNİM

(أبو غانم)

Bişr b. Gânîm el-Horâsânî
(ö. 200/815 [?])

el-Müdevvene adlı
eseriyle tanınan İbâzî fakihî.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Horasan'da doğup büyüdüğü ve II. (VIII.) yüzyılın sonu ile III. (IX.) yüzyılın başlarında yaşadığı bilinmektedir. Fuat Sezgin,

vefat tarihinin 200 (815) yılı civarında olduğunu kaydetmektedir (GAS, I, 586).

On iki bölümden meydana gelen *el-Müdevvene*'yi Horasan'da tamamladıktan sonra Ebû Gānim, Kuzey Afrika'nın büyük şehirlerinden, o dönemin İbâziye merkezi Tâhert'e doğru, şehrin kurucusu ve Rüstemîler'in İbâziye kolunun ikinci büyük imamı Abdülvehhâb b. Abdurrahman'a kitabını takdim etmek üzere yola çıktı. Bu yolculuk sırasında İbâzîler'in faaliyet merkezi olan Cebelinfûse'ye uğradı. Burada İbâzî şeyhi Ebû Hafs, Amrûs b. Feth'in yanında bir müddet kaldı. Ebû Hafs bu süre içinde *el-Müdevvene*'den bir nüsha istinsah edip Mağrib İbâzî literatürüne katkıda bulundu. Bu eser *el-Müdevvenetü's-şuğrâ* olarak bilinmektedir. Ebû Gānim daha sonra Tâhert'e geçerek eserini Abdülvehhâb'a takdim etti. Ancak bu nüsha Rüstemî Kütüphanesi'nin tahrip olması sonucunda kaybolmuştur.

Ebû Gānim eserindeki bilgileri, İbâzîler'in ileri gelen âlimleri Ebû Eflah, Hānim b. Mansûr ve özellikle Ebû Ubeyde Müslim et-Temîmî'den, onun talebeleri Abdullah b. Abdülazîz ile Ebû'l-Muarric Ömer b. Muhammed ve diğerleri vasıtasıyla elde etmiştir. Eserin diğer önemli bir özelliği de İbâzîler'den ilk hadis tedvin eden Hānim b. Mansûr'dan Ebû Yezîd el-Kazvîni vasıtasıyla aldığı hadisleri kaydetmesidir. Bunun yanı sıra Kuzey Afrika'ya giderken Mısır İbâzîleri'nden duyduğu hadis ve rivayetleri nakletmiş, devrinin diğer İbâzî kaynaklarından da faydalanmıştır. Bu yönleriyle eser güvenilir bir İbâzî kaynağıdır.

J. C. Wilkinson *el-Müdevvene*'nin, muhtemelen İmam Eflah b. Abdülvehhâb'ın döneminden itibaren yapılan önemli ilâvelerle birlikte Rüstemî devri sonrasında Nükkârîler'in güç kazandığı zamanda kadar tadrîcen tamamlandığını söylemektedir (Isl., LXII, 250). Abdullah b. Yezîd el-Fezârî'ye de atfedilen eser Berberî diline tercüme edilmiştir.

Eserin bizzat Ebû Gānim tarafından yazılmış *el-Müdevvenetü's-şuğrâ* ve Ettafeyyîş (ö. 1332/1914) tarafından hazırlanmış *el-Müdevvenetü'l-kubrâ* olmak üzere günümüze ulaşan iki ayrı tertibi vardır.

el-Müdevvenetü's-şuğrâ (I-II, 1404/1984) ve *el-Müdevvenetü'l-kubrâ* (I-II, 1404/1984) Uman'da Vizâretü't-türâsî'l-kavmî ve's-sekâfe tarafından neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şemmhâfi, *Kitâbü's-Siyer*, Kahire 1301, s. 228; Sâlimî, *el-Lüm'a*, Algiers 1326, s. 184, 197-198; Sezgin, GAS, I, 586; W. Schwartz, *Die Anfänge der Ibaditen in Nordafrika*, Wiesbaden 1983, s. 42, 44; Pierre Cuperly, "Muhammed atfayyas et sa Risâla Sâfiya fi ba'd Tawârîh ahl wâdî Mizâb", *IBLA*, XXXV/130 (1972), s. 265; M. İsâ Mûsâ, "el-Bibliyucrâfiyâtü'l-İbâziyye", *Âlemü'l-kütüb*, V/1, Riyad 1984, s. 87; J. C. Wilkinson, "İbâdi Hadîth: an Essay on Normalization", *Isl.*, LXII (1985), s. 232, 233, 241, 248-251; T. Lewicki, "Abû Ghānim al-Khurasânî", *EI*² (İng.), I, 120; a.mlf., "el-İbâziyya", a.e., III, 653; a.mlf., "Ebû Gānim el-Horâsânî", *UDM*¹, I, 877-878.



SAFFET KÖSE

EBÛ HAFS el-HADDÂD

(أبو حفص الحداد)

Ebû Hafs Amr b. Seleme
el-Haddâd en-Nisâbü'rî
(ö. 260/874)

Melâmet ve fütüvvete dair
fikirleriyle tanınan Nisâbürlü süfi.

Nisâbur civarındaki Kurdâbâd köyünde doğdu ve burada yaşadı. Babasının adı çeşitli kaynaklarda Mesleme, Sâlim, Seleme (Selme) şeklinde kaydedilmiştir. Ümmî olduğu ve Arapça bilmediği yolundaki rivayetlere bakılırsa Arap olmadığı ve öğrenim görmediği anlaşılır. Kendisinden ilk defa Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014) *Târîhu Nisâbü'r* adlı eserinde bahsetmiş, daha sonra Sülemî'nin *Risâletü'l-Melâmetiyye* ve *Tabakâtü's-şüfiyye*'si ile müteakip tabakat kitaplarında çoğu birbirinin aynı olan bilgiler verilmiştir. Mesleği dolayısıyla "Haddâd" (demirci) diye tanınmıştır.

Ebû Hafs hacca giderken sekiz arkadaşıyla birlikte Bağdat'a uğramış, Cüneyd-i Bağdâdî ile görüşmüş ve burada bir yıl kalmıştır. Sülemî *Risâletü'l-Melâmetiyye*'sinde Ebû Hafs'ın özellikle fütüvvet* konusundaki fikirleriyle Bağdat sûfilerini kendisine hayran bıraktığını belirtir ve kendisini melâmet* ehlinin temsilcilerinden sayar; aynı müellif *Fütüvvet* adlı risâlesinde de onun fütüvvete dair görüşlerini aktarır. Tabakat kitaplarında Ebû Hafs'ın bir cariyeyle âşık olması ve ona kavuşmak için verdiği çabalardan uzun uzun söz edilerek tasavvufa intisap etmesine bu olayın sebep olduğu belirtilir. Başka bir menkıbeye göre Ebû Hafs, âhîret azabının ağırlığından ve insanların bu azap karşısında duyacakları dehşetten bahseden Zümer sûresinin 47. âyetini dinlerken kendinden

geçerek elini ateşe sokmuş ve kızgın demiri çıkartmıştır. Bu olaydan sonra demirciliği bırakıp uzun yıllar nefsinin terbiye etmek için çetin riyâzetlere başladı. Ancak bir süre sonra tekrar demirciliğe dönerek mesleğini gizlice sürdürdü ve kazancını fakirlere dağıttı. Zamanla ünü Nisâbur sınırlarını aştı. Nitekim Bağdat'a gittiğinde Cüneyd-i Bağdâdî ve diğer ünlü sûfiler tarafından karşılanması bunu teyit etmektedir.

Ebû Hafs, Ubeydullah b. Mehdî, Ahmed b. Hadraveyh, Ebû Türâb en-Nahşebî gibi çağındaki büyük sûfilerin sohbetinde bulundu. Şah b. Şücâ ve Ebû Osman el-Hîrî gibi sûfiler onun tasavvuf anlayışını devam ettirmişlerdir.

Fütüvvet konusu üzerinde ısrarla duran Ebû Hafs'a göre fütüvvet fedakârlık, cömertlik, diğerkâmlık, nefse hâkimiyet, tahammül ve faaliyet gibi unsurları ihtiva eder. "Fütüvvet lâf değil iş ve faaliyetir" sözü Bağdat sûfilere tarafından çok beğenilmiş, fütüvveti "insafı olmak fakat insaf beklememektir" şeklinde tarif etmesi Cüneyd-i Bağdâdî'nin çok hoşuna gitmiştir. Ebû Hafs kerem ve cömertliği fütüvvetin esası olarak görür, ayırım gözetmeden herkese iyilik yapılmasını, ancak yapılan iyiliklerin hiç yapılmamış gibi kabul edilmesini ve hatırlanmamasını ister. İnsanların acılarına ortak olmayı fütüvvetin gereği sayan Ebû Hafs kuvvetli bir Melâmetî eğilime sahiptir. Mümkün olduğu kadar tanınmamak gerektiğine inanır. Nefis hakkında oldukça karamsar olup ancak nefsinin iyi tanyan kimsenin taşkınlıktan korunabileceği görüşündedir. Nefsin hevasına karşı gelmeyi kurtuluşun yolu olarak görür. Hz. Yûsuf bile, "Ben nefsimi temize çıkarmam" (Yûsuf 12/53) demişken, "İnsanoğlu nefsinden nasıl razı olur!" der. Bu yüzden semâdan hoşlanmaz. Rabbine ibadet eden insanın ihlâstan uzaklaşarak kendisini rab yerine koyabileceğinden endişe eder. Onun melâmet anlayışı diğer Melâmetîler'inkinden farklıdır. Melâmet ehli, insanın içinin dışından daha iyi olması lâzım geldiği görüşünde olduğu halde Ebû Hafs içle dış, öze söz arasında tam bir uygunluk bulunması gerektiğine inanır; dıştaki edep güzelliğini içteki hallerin güzelliğinin delili sayar; bu sebeple dış görünüşe ve edebe büyük önem verir. Hatta tasavvufun edepten ibaret olduğunu düşünür.

Ebû Hafs'a göre insan ibadet ve taatlen zevk almalıdır. İki rek'at namaz kı-